

ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ ВТРАЧЕНОЇ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ СЛОВА У ЗІСТАВНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Кирило ТОКАРЕВ (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто проблему стертої внутрішньої форми з точки зору контрастивного мовознавства, досліджені основні причини виникнення повторного відкриття мотивації подібної лексики.

This article is devoted to studying the problem of the erased inner form of the word in contrastive linguistics. Reasons for the recurring reinvention of the inner form of the word are given.

Внутрішня форма слова давно потрапила у сферу інтересів зіставного мовознавства. Величезний функціональний і семантичний потенціал, що закріплюється у слові завдяки цьому явищу, є однією з причин підтримання зацікавленості вищезазначеною проблемою.

Засновниками створення теорії внутрішньої форми в світовому і вітчизняному мовознавстві виступають відповідно В. фон Гумбольдт та О.О. Потебня. Протягом багатьох років вивченням внутрішньої форми займалися такі дослідники, як М.П. Кочерган, В.М. Манакін, В.М. Русанівський, Т.Р. Кияк, Н.С. Ляшенко, тощо.

Одним з найбільш поширених процесів, що відбувається у межах внутрішньої форми слова, є її поступове зникнення. Найбільш чітко така особливість цього лексичного явища простежується під час зіставного аналізу.

Можна виділити окремих тип відношень між синонімічними номінаціями різних мов, де в одному випадку слово зберігає внутрішню форму, а в іншій втрачає її [7: 18]. Подібне явище називають втратою внутрішньої форми, „семантичною спрощеністю” та „деетимологізацією” [4: 194].

Затемнення внутрішньої форми слова відбувається, коли лексична одиниця починає апелювати не до ідеї про поняття чи образу поняття, а його безпосередньої сутності, стаючи, таким чином, „довільним знаком” [7: 19].

Затемненням внутрішньої форми слова стало предметом детального вивчення відомим мовознавцем В. О. Звєгінцевим: „Коли слово отримує повну семантичну незалежність і більше не покладається на мотиваційний зв'язок з первинною ознакою, а, навпаки, прямо апелює до предмета, що позначається, то внутрішня форма такого слова відступає на другий план, забувається і фактично перестає грати будь-яку роль у встановленні правил функціонування нового слова та його подальшого розвитку” [4: 193].

Процес втрати внутрішньої форми слова закономірний, так само як наявність внутрішньої форми є природною властивістю слова [6: 119]. До цього тяжіє будь-який знак, семантичне навантаження якого постійно розширюється. Нерідко втрата іменником внутрішньої форми може означати його поступове усунення з широкого вжитку та заміну іншим словом з більш зрозумілою мотивацією [7: 19].

Чим старіше позначення – тим більше воно тяжіє до абстрактності, звільнення від змісту. Іноді цей перехід призводить до того, що внутрішня форма починає суперечити самому змісту слова. Як приклад цього явища наведемо українське слово *чорнило*, внутрішня форма якого апелювала до чорного кольору. З плином часу кількість можливих варіантів фарби для писання значно збільшилась, але позначення не змінилось. Цікавим є те, що цей очевидний компонент внутрішньої форми, який лежить на поверхні проходить поза увагою актуалізаторів мовного спілкування [1: 302]. Знищення внутрішньої форми слова літературної мови „може розглядатися як один з формальних показників того, що воно є давнім за своїм походженням, адже в первинних, не запозичених слів, як правило, зберігається мотиваційна ознака” [6: 182].

Іноді зникає не лише внутрішня форма, але і саме слово полишає широкий вжиток, замінюючись іншим з прозорою мотивацією [7: 19]: рос. *жалование* (< жаловать) та пізнішого *зарплата* (<плата за роботу). У такому випадку слова показують, як змінився тип соціальних взаємодій та відношення до праці. Проте загалом лексика зі стертою внутрішньою формою продовжує жити в мові для позначення тих чи інших реалій, навіть якщо вони і були дещо видозмінені.

У цьому контексті не можна не згадати про теорію Х. Шухардта, який вважав, що історію слів треба розглядати одночасно з розвитком явищ, предметів, котрі ними позначалися. Він проводив паралелі між історією мови та матеріальною культурою і прийшов до висновку, що слова, як і речі, можуть запозичуватися, засвоюватися, відкидатися та ін., тобто мають матеріальну природу [3].

Для того щоб реконструювати первинні назви, Х. Шухардт звертався до внутрішньої форми слова як до засобу, що надає інформацію про характер речі, яка вже давно не використовується. На жаль, ґрунтовних досліджень у цьому напрямку не зроблено. Школа „Слів та речей” (Wörter und Sachen), представником якої був вчений, не набула широкої популярності через брак чітких критеріїв дослідження матеріалу. Втім, думка про те, що внутрішню форму необхідно досліджувати разом з позначуванним предметом, на наш погляд, є плідною.

Теорія Х. Шухардта отримує підтвердження, коли ми стикаємося з фіксацією нових реалій та зв'язками нових значень із внутрішньою формою слів. Існує два можливих шляхи закріплення за лексичною одиницею нового змісту. Перший – це розвиток нового лексичного значення в існуючому слові завдяки переосмисленню його попередніх змістів. У цьому випадку внутрішня форма неначе заново використовується. Другий – створення нового слова як носія вторинного значення з новими можливостями для його внутрішньої форми [7: 21].

Отже, у першому випадку ми маємо справу з досить рідкісними випадками **повторного відкриття внутрішньої форми**. Особливо це простежується в словах з розгалуженою дериваційною історією, але стертою мотивацією. Наприклад, укр. *спасибі* та рос. *спасибо*, що походить від словосполучення „спаси Бог”, набуло нового значення 'подяки' лише після того, як його пряме значення було стерте. Пізніше за ним знову відкрився релігійний підтекст, який майже втрапився у зв'язку з історичними чинниками.

У другому випадку маємо відгалуження одного значення від іншого в окрему лексичну одиницю. Тут зміни внутрішньої форми не обов'язкові. Наприклад, при переході значення від англ. *disk* «фізичний об'єкт певної форми» до англ. *disk* «засіб для зберігання інформації» змінюється лише семантика. Відбувається ще одна значна модифікація: слово втрачає мотивацію та етимологію.

Втрата внутрішньої форми (а точніше семантичної мотивації) розповсюджується й на складові морфологічні елементи слова. Як пише А. М. Боюн, „деякі семи похідної основи зберігаються в семантичній структурі похідної лексичної одиниці в дещо модифікованому виді, а інші зовсім „затухають” [2: 6].

Існування вищеописаних явищ розглядаємо як причину виникнення певних труднощів при порівнянні внутрішньої форми синонімічних слів різних мов. В одному випадку слово може втратити внутрішню форму, а в іншому – все ще зберігати її в модифікованій семантиці. Тут все залежить від змісту, значення, а іноді й контексту. Тому такі приклади необхідно розглядати в кожному випадку окремо при проведенні глобального контрастивного дослідження.

Затемнення внутрішньої форми слова поширене навіть у спільнокореневих словах, у яких нібито має існувати зрозуміла мотивація. Це пояснюється тим, що в процесі функціонування морфеми кореня (де міститься основна мотивація) його значення може не маніфестуватись.

Стерта або затемнена внутрішня форма слова має вагомий науковий потенціал, адже вона може використовуватись як один з елементів історико-філологічних підходів до формування моделей мовної свідомості минулих часів [5: 81]. До того ж, слова із втраченою внутрішньою формою становлять величезний інтерес для психолінгвістики. Вони є матеріалом для системного опису процесу мислення людей, які жили багато років тому [5: 81], тобто дають змогу в діахронії простежити зв'язок мови і мислення – одного з найважливіших питань історичної психолінгвістики.

У зв'язку з цим, доволі перспективними напрямками подальшої наукової діяльності можемо вважати проведення зіставного аналізу стертої внутрішньої форми слів, а також вивчення її повторного використання під час творення нових семантичних одиниць.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Боюн А. М. Иерархия семантической структуры вершины словообразовательного гнезда (на материале СТ со словом-вершиной вода): дис. канд. філологічних наук на 10. 02. 02/ Боюн Ангелина Валерьевна. – К., 1996. – 317 с.
3. Залізник А. А. Внутрішня форма слова / http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/VNUTRENNYAYA_FORMA_SLOVA.html
4. Звегинцев В. А. Семасиология – М.: Издательство московского университета, 1957. – 323 с.
5. Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи/ НАН України. Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов; – К.: Логос, 2007. – 232 с.
6. Плотников Б. А. О форме и содержании в языке. – Минск: Высшая школа, 1989. – 254 с.
7. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; – К.: Наукова думка, 1988 – 240 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кирило Токарев – викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: внутрішня форма слова, мотивація, етимологія, мовні картини світу.

КОНЦЕПТУАЛЬНА СТРУКТУРА АНГЛІЙСЬКИХ ЗАГАДОК

Віталій ХАРИТОНОВ (Черкаси, Україна)

Статтю присвячено вивченню концептуальної структури англійських загадок та виділенню ознак, що належать їхнім денотатам та залучаються до формулювання дефініції.

The article deals with the studying of the English riddles' conceptual structure and the selection of their denotata's characteristics that are taken into account while formulating the definition.

Стаття має на меті вивчення концептуальної структури англійських загадок та ознак денотатів, що використовуються у їхніх визначеннях. Вона покликана проаналізувати світосприймання англійців на прикладі пареміологічних одиниць англійської мови, а саме загадок та їх концептуальної структури. Роботу виконано у руслі когнітивної лінгвістики – порівняно нової галузі теорії мови, що має справу з такими поняттями як мова та мислення. У когнітивній лінгвістиці є свій об'єкт дослідження – вербалізована інформація, тобто концептуальний простір людського мислення, з яким співвідносяться одиниці мови та мовлення [2: 3; 3: 145]. Предметом дослідження науки є представлені в системі вербалізованих знань концептуальні структури та когнітивні операції, а також способи їх маніфестації за допомогою мовних знаків [4: 82]. Основна проблема когнітивної лінгвістики – виявлення способів отримання, обробки, зберігання та використання вербалізованої інформації. Матеріалом дослідження науки є семантика мовних та мовленнєвих одиниць, в якій відображені та зафіксовані результати когнітивних процесів. Такі одиниці є матеріальним втіленням концептів, що складають концептуальну систему (концептуальну картину світу), в котрій зберігається знання, досвід результатів людської діяльності. Таким чином, концепти, виступаючи одиницями етнокультурної інформації, віддзеркалюють світ національного світосприймання предметів і понять засобами певної мови [1: 3].

Матеріалом для відбору теоретичної бази дослідження слугувала 290 англійських загадок, отриманих методом суцільної вибірки з низки Інтернет сайтів.

Метою дослідження є встановлення особливостей концептуальної структури англійських загадок шляхом застосування концептуального аналізу. Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких конкретних завдань як фреймовий аналіз англійських загадок та кількісний аналіз отриманих результатів.

За М. Мінським, фрейм є структурою даних, у котрій відображені набуті в результаті попереднього досвіду знання про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що описує цю ситуацію [див. 4: 37]. У трактовці Ч. Філмора, фрейм являє собою систему концептів, пов'язаних таким чином, що для розуміння будь-якого з них ми повинні розуміти цілісну структуру, у склад якої вони входять. Під фреймом можна розуміти цілісний набір пропозицій [див. 5: 359]. Складовим елементом фрейму сьогодні вважають пропозицію [2: 6]. Вона складається з суб'єкта (предмета думки) та предиката (ознаки, що приписується даному предмету). Фрейм формується або кількома предикатами при одному суб'єкті, або шляхом встановлення реляцій між кількома суб'єктами, об'єднаними в рамках стандартної ситуації.